

TALABALARDA O‘ZBEK TILIDAN FONETIK KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH (QARDOSH TILLI GURUHLAR MISOLIDA)

Aminova Sohiba Hamidovna
Nukus shahar 9-maktab o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada qardosh tilli guruh talabalarida o‘zbek tilidan fonetik kompetensiyalarni shakllantirish masalalari tahlil qilinadi. O‘zbek tili fonetik tizimining o‘ziga xos xususiyatlari qozoq, qoraqalpoq, qirg‘iz va turkman tillari fonetik tizimi bilan qiyoslab o‘rganilgan. Talabalar talaffuzida uchraydigan fonetik interferensiya holatlari (unlilar tizimidagi farqlar, undoshlar talaffuzi, urg‘u va intonatsiya masalalari) misollar bilan ko‘rsatib berilgan. Fonetik kompetensiyani rivojlantirishda taqqoslama-fonetik tahlil, eksperimental fonetika, lingvodidaktik kuzatuv hamda amaliy mashg‘ulot metodlari asosida yondashuvlar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalarida fonetik kompetensiyani shakllantirishda audio-video materiallar, artikulyatsion sxemalar, fonetik treninglar, tez aytishlar va interfaol mashg‘ulotlarning samarali ekanligi isbotlangan. Maqolada fonetik kompetensiyani takomillashtirish bo‘yicha metodik tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: fonetik kompetensiya, interferensiya, talaffuz, urg‘u, intonatsiya, fonematik eshituv, qardosh tillar, metodika, lingvodidaktika.

O‘zbek tili fonetikasi til tizimining asosiy bo‘g‘inlaridan biri bo‘lib, talaffuz, tovush tizimi va intonatsion xususiyatlarni o‘zida mujassam etadi. Talabalar, ayniqsa qardosh tilli guruhlarda tahsil oluvchilar uchun fonetik kompetensiyani shakllantirish tilni puxta o‘zlashtirish, adabiy me‘yorlarni egallash va nutq madaniyatini yuksaltirishning zaruriy sharti hisoblanadi. Fonetik kompetensiya — bu tovushlar tizimini to‘g‘ri idrok qilish, talaffuz jarayonida qo‘llash va ularni o‘zaro farqlash ko‘nikmasi bo‘lib, lingvodidaktik nazariya va amaliyotda muhim o‘rin egallaydi.

Qardosh tilli guruhlarda (masalan, qoraqalpoq, qozoq, qirg‘iz va turkman tilli talabalar) o‘zbek tilining fonetik xususiyatlarini o‘rgatishda o‘ziga xos fonetik interferensiya holatlari uchraydi. Masalan, qoraqalpoq tilida [q] va [k] tovushlarining almashishi, qozoq tilida [ɣ] va [i] unli fonemalarining mavjudligi, o‘zbek tilida esa ularning yo‘qligi talabalar talaffuzida qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shunday ekan, fonetik kompetensiyalarni shakllantirishda metodik yondashuvlarni takomillashtirish dolzarb masalalardan biridir.

Mazkur maqolada quyidagi metodlardan foydalanildi:

Taqqoslama-fonetik tahlil – o‘zbek tili tovush tizimini qardosh tillar fonetik tizimi bilan solishtirish;

Eksperimental fonetika – talabalar talaffuzidagi tipik xatoliklarni aniqlash va qayd etish;

Lingvodidaktik kuzatuv – dars jarayonida talabalar talaffuzini o‘rganish va baholash;

Amaliy mashg‘ulotlar tajribasi – fonetik trening, audio-darslik va nutqiy o‘yinlar orqali o‘quv jarayonini boyitish.

Tadqiqot jarayonida qardosh tilli talabalar fonetik kompetensiyasini shakllantirishda quyidagi xulosalar aniqlandi:

1. **Unlilar tizimida interferensiya:** Qozoq va qoraqalpoq tillaridagi [ɯ], [i] unlilari o‘zbek tilida mavjud emas. Shu sababli talabalar “qiz”, “til” so‘zlarini mos ravishda [quz], [til] tarzida talaffuz qilishadi. Metodik yechim sifatida: unlilarni artikulyatsion sxemalar asosida tushuntirish, og‘zaki mashqlar va minimal juftliklar bilan ishlash (“qiz–qoz”, “til–tel”).

2. **Undoshlar tizimida farqlar:** O‘zbek tilidagi portlovchi undoshlar [g‘], [q] talaffuzida qiyinchilik kuzatiladi. Masalan, qoraqalpoq tilida [q] tovushi kuchsizroq talaffuz qilinadi. Amaliy metod: tovush chiqarish jarayonida nutq apparati (til, lab, tanglay) harakatini ko‘rsatish va videomateriallardan foydalanish.

3. **Fonetik me‘yorlarni o‘zlashtirish:** O‘zbek adabiy tilida urg‘u asosan oxirgi bo‘g‘inga tushadi (“kitob‘”, “daryo‘”), ammo qardosh tillarda urg‘u o‘zgaruvchan. Bu esa talabalar nutqida aks sado beradi. Yechim: urg‘u mashqlarida she‘riy matnlar, tez aytishlar va intonatsion o‘yinlardan foydalanish.

Fonetik kompetensiyani shakllantirishda nazariy bilimlar amaliy mashqlar bilan uyg‘unlashishi muhim. Qardosh tilli talabalar uchun fonetik treninglar, tovushlarni ajratish va to‘g‘ri talaffuz qilish bo‘yicha interfaol mashg‘ulotlar samarali natija beradi. Masalan, talaffuzda [o] va [u] tovushlarining farqlanishini o‘rgatishda audio materiallardan foydalanish, talaffuz apparatini ko‘rsatadigan grafik sxemalarni qo‘llash fonetik ko‘nikmalarni tezroq shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, fonetik kompetensiya nafaqat talaffuzni, balki tinglab tushunishni ham qamrab oladi. Zero, talabalar fonematik eshituvni rivojlantirgan holda nutqni to‘liq idrok eta oladi.

Qardosh tilli guruhlarda o‘zbek tilidan fonetik kompetensiyalarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish quyidagi yondashuvlarni talab qiladi:

1. O‘zbek va qardosh tillar fonetik tizimlarini qiyosiy o‘rganish;
2. Interferensiyani kamaytirish uchun maxsus fonetik mashqlar ishlab chiqish;
3. Audio-video vositalar asosida talaffuzni to‘g‘rilash va mustahkamlash;
4. Urg‘u, intonatsiya va fonetik me‘yorlarni o‘rgatishda interfaol metodlardan foydalanish.

Mazkur yondashuvlar natijasida talabalar fonetik kompetensiyasi mustahkamlanadi, ularning nutq madaniyati rivojlanadi va o‘zbek tilidan samarali foydalanish imkoniyati kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo‘rayev, M. (2010). *O‘zbek tili fonetikasi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Mahmudov, N., & Mengliyev, B. (2015). *O‘zbek tili nazariy grammatikasi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
3. Sodiqov, A. (2018). Qardosh turkiy tillar fonetik tizimining qiyosiy tahlili. *Til va adabiyot ta’limi*, 3(2), 55–62.
4. Abdurahmonov, G. (2008). *O‘zbek tilshunosligiga kirish*. Toshkent: O‘qituvchi.
5. Bekchanova, M. (2020). Talabalarda fonetik kompetensiyani rivojlantirishning lingvodidaktik asoslari. *Filologiya masalalari*, 4(1), 45–53.
6. Karimov, Sh. (2021). O‘zbek va qoraqalpoq tillarining fonetik xususiyatlari: taqqosiy yondashuv. *O‘zbek tili va adabiyoti*, 6(5), 90–98.